

TARIAT VE XI'AN (KARI ÇOR TEGİN) YAZITLARI IŞIĞINDA *sın* 'mezar' SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Erhan AYDIN*

Özet

2012 yılının sonlarında Çin'deki Tang devrinin başkenti eski adıyla Chang'an, şimdiki adıyla Xi'an'de Çince uzun bir metin ile 17 satırdan oluşan runik harfli eski Türkçe kısa bir metin oyulu bir mezar taşı bulunmuş ve aynı şehirde bulunan Datangxishi Müzesinde korunmaya alınmıştır. Mezar taşının runik harfli bölümünün 12. satırında geçen *sın* 'mezar' sözcüğü runik harfli metinlerde ilk kez tanıklanmıştır. Bu mezar taşı sayesinde Tariat Yazıtı'nda geçtiği öne sürülen, ön ünlülü *sinläg* okunagelen sözcüğün *sinläg* olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır. Çünkü Xi'an (Kari Çor Tegin) Yazıtı'nda geçen *sın* sözcüğü ön değil art ünlülüdür. Bu bildiride *sın* sözcüğünün hem eski Çincedeki durumu hem de Türkçenin farklı dönemlerindeki kullanımları üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Eski Türk Yazıtları, Eski Türkçe, Kari Çor Tegin Yazıtı, Tariat Yazıtı, *sın*.

*On the Word *sın* 'grave' Based on Tariat and Xi'an (Kari Çor Tegin) Inscriptions*

Abstract

A grave stone carved with a long text in Chinese and an old Turkic short text in runic letters composing of 17 lines were found at the end of 2012 in the capital of China Tang period, in Chang, its old name, or with its current name, in Xi'an, and was taken into protection in the Datangxishi Museum, located in the same city. 12th line of the grave Runic letters section *sın* 'grave' runic letter word text has been seen for the first time. Through this gravestone, now Tariat inscription, fine vowel words

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MALATYA, ayerhan@gmail.com

sinlög emerged that the word is not sinlög. Because Xi'an inscription of the sını is not thin thick vowels.

Key words: *The Old Turkic Inscriptions, Old Turkic, Karı Chor Tegin Inscription, Tariat Inscription, sını.*

Giriş

2012 yılının sonlarında Tang (唐) devrinin başkenti eski adıyla Chang'an (長安) şimdiki adıyla Xi'an (西安)'de, Çince bir metin ile 17 satırdan oluşan runik harfli bir mezar taşı bulunmuş ve aynı şehirde bulunan Datangxishi (Büyük Tang Batı Pazarı) Müzesinde koruma altına alınmıştır.

Mezar taşı hakkında ilk bilimsel bilgilendirme toplantısı 07.04.2013 tarihinde Pekin Üniversitesi Çin Eski Dönem Tarihi Araştırmaları Merkezinde (北京大学中国古代史研究中心) yapılmıştır. Ancak bu tarihten 2 ay kadar önce 17.2.2013 tarihinde yazıtın iki fotoğrafı http://blog.sina.com.cn/s/blog_4b6988a70102e0q5.html internet adresine konmuştur. Bu internet sitesindeki haberin başlığı ise şöyledir: 廻鶻葛啜王子墓誌 = “Uygur prensi ge chuo'ya ait mezar yazıtı”

1. Xi'an Yazıtı Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Yazıtın runik harfli bölümüyle ilgili yapılan yayınlar aşağıda verilmiştir:

1. Mezar taşının runik harfli bölümü hakkında ilk okuma ve anlamlandırma denemesi 7. 4.2013 tarihinde Pekin Üniversitesinde yapılan toplantıda Volker Rybatzki ve Wu Kuosheng 吴国圣 tarafından sunulmuştur. Bu sunumda adı geçen araştırmacılar, 17 satırlık runik harfli metni satır satır resimlerle ve okuma alternatifleri ile göstermiş, sunumun sonunda kolofon bölümünden önceki metni tek bir satırda vermişlerdir. Bu sunum daha sonra makale olarak yayımlanmıştır (Rybatzki – Wu 2013), (Rybatzki – Wu 2014).

2. Yazıt hakkındaki ikinci çalışma Mehmet Ölmez tarafından yapılmış olup makalenin konusu doğrudan Xi'an Yazıtı'yla ilgili değildir. Ölmez, makalesinde hem yazıt hakkında kısa bilgi vermiş hem de yazıtta geçen *atı* 'yeğen' sözcüğü hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ölmez, yazıtın 6. ve 7. satırındaki *qan totoq atısı* söz öbeğinden hareket ederek *atı* sözcüğünün 'torun' anlamında olduğunu belirtmiştir (2013a: 88–89).

3. Yazıt, Cengiz Alyılmaz tarafından *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*'nin 2/2 sayısında yayımlandı (2013: 1–61). Adı geçen derginin bu sayısında Luo Xin 罗新'in, yazıtın Çince bölümü hakkındaki yazısı da bulunmaktadır (2013: 62–78).

4. Yazıtın bir başka yayımı ise Zhang Tieshan 张铁山 tarafından 2013 yılında 西域研究 *Xiyu yanjiu* dergisinde (s. 74–80) yapılmış olup her satırın resminin altına, satırdaki harflerin ses değerleriyle transkripsiyonu verilmiştir.

5. 25–28 Eylül 2013 tarihlerinde Adıyaman’da yapılan *Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu*’na “Şi’an’da Bulunan Bir Uygur Şehzadesine Ait Mezar Kitabeleri” adlı bildiriyle katılan Toshio Hayashi de yazıtın yeni bir yayımını sunmuştur. Ancak sunumdan gördüğümüz kadarıyla okuma ve anlamlandırma Alyılmaz’ın okuma ve anlamlandırmasıyla aynıdır.

6. Yazıt, Mehmet Ölmez tarafından *Orhon–Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları* adlı kitabının yenilenmiş 2. baskısında (2013b: 322–325) yayımlandı.

7. Yazıtın bir diğer yayımı ise hem çağdaş Uygurca olarak Ürümçi’de, hem de Türkçe olarak Türkiye’de yayımlandı (Ariz – Aydın 2014a), (Aydın – Ariz 2014b), (Ariz – Aydın 2014c).

2. Tariat Yazıtı’nda *sin* ‘mezar’ Sözcüğü Var mı?

Xi’an (Karı Çor Tegin) Yazıtı’nın bizce en önemli özelliklerinden birisi 12. satırdaki *sin* sözcüğüdür. *sin* ‘mezar, kabir’ sözcüğü ilk kez bu yazıtta tanıklanmış olmaktadır. Aslında sözcüğün Tariat (Terh) Yazıtı’nda *sinlāg* ‘mezarlık’ olarak tanıklandığı Tariat yazıtının bazı naşirlerince ısrarla vurgulanmıştı. Tariat Yazıtı’nın birçok naşiri sorunlu sözcüğü *sinlāg* okumuş ve buradan yola çıkarak atalar mezarlığında toplanma gibi uygulamaların olduğu yönünde farklı bilgiler vermişlerdi. Tariat Yazıtı’nın güney yüzünün 5. satırı ile 6. satırının başı şöyledir: *anta yawwu atadı anta kesrä küsgü yılıka sinligdä küç kara bod[un är]miş sinsizdä küç kara suw ärmiş kara bodun turuyun kayan* (6) *atadı* “orada yabgu (olarak) atadı. Ondan sonra sıçan yılında (748), “sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş” (diyerek) halk ayağa kalkıp kağan (olarak) (6) atadı”. (Aydın 2011: 47–48). Bu satırların yazarı tarafından *sinlig* okunup ‘senli, sen varken’ biçiminde anlam verilen sözcüğü, Klyaştorını *äsinligdä* “If power is in the hand of a sound person, it keeps the whole people in order; if power is in the hand of an unsound person, it becomes spring–water” (1982: 343, 345), Tekin *sinl[e]gde* ‘(ecdat) mezarlığında’ (1983: 805, 809), Katayama *sin äligdä* ‘in your hand’ (1999: 169, 171), Berta *sen äligdä* “A te kezedben hatalom (tkp. erö) van, a köznép (tkp. feketé nép) (úgy tudni)...” (2004: 251, 260), Şirin User *s²In²l²g²dä* (2009: 479), Mert *s(i)nl(e)gde* “(Atalarımızın) mezarları sizde” (2009: 169, 174), Ölmez *sinlegde* “mezarlıktan (atalardan ?)” (2013b: 277, 281) biçiminde okumuş ve anlamlandırmıştır.

Tekin *sinlög* biçimini Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki *sinlä* 'mezarlık' sözcüğünün atası sayar. Sözcüğün Çince olduğunu ve *sin* 'mezar' biçiminde Uygur metinlerinde de tanıklandığını belirten Tekin, sözcüğün ön ünlülü olduğunda ısrar etmekte hatta DTS'nin yazarlarıyla Clauson'ın sözcüğü art ünlülü okumalarının yanlış olduğunu ifade etmektedir (1983: 815). Tekin 1997 yılında yayımlanan çalışmasında da sözcüğün *sin* yani ön ünlülü *s* ile yazıldığını belirtmektedir (1997: 169). Clauson, iki farklı anlamdaki *sin:n* sözcüklerini haklı olarak aynı maddede almamıştır (ED 832a–b). Diğer *sin* sözcüğü için Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgi ilginçtir: *sin*: "Boy bos. Bu sözden alınarak *bodhlug sinlig kişi* 'boylu boslu adam' denir. Buradan alınarak mezar da 'sın' denir. Çünkü mezar insanın boyunca olur". (Atalay 1991: III, 138). Bu maddenin ardından Kâşgarlı, başka bir *sin* daha yazıp ona ise 'mezar' anlamını vermiştir (Atalay 1991: III, 138). Clauson, sözcüğü Çin. *ts'in* "the rear hall in an ancestral temple" olarak vermiş ve Giles sözlüğündeki *ch'in* 2.091 maddesine atıfta bulunmuştur. Ayrıca Clauson'ın verdiği örneklerin tamamı Anadolu dönemine gelinceye değin hep art ünlülü *s* ile yazılmıştır (ED 832a–b). Ayrıca Eski Anadolu Türkçesi ile Anadolu ağızlarında tespit edilen *sin* 'mezar, kabir; ölüm; kahr, acı' sözcüğü de *sin* sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir (Tekin 1994: 251), (Tekin 1997: 169) ve (Ölmez 2009: 272).

3. Xi'an Yazıtında *sin* 'mezar' Sözcüğü

Yazıtta *sin* sözcüğünün geçtiği yer şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *karı çor tegin sını yoyı tawyaç kan yoyladdı (yoylatdı?)* (Aydın – Ariz 2014b: 68).

Xi'an Yazıtı'nın 12. satırında açıkça görülmektedir ki *sin* sözcüğündeki *s* sesi ön değil art ünlülüdür.

http://blog.sina.com.cn/s/blog_4b6988a70102e0qs.html

Xi'an Yazıtı'nın 12. satırındaki *sin* sözcüğü günümüz Çincesinde 寢 yazımıyla *qin* (*çin*) telaffuz edilir ve fiil olarak 'uyumak; durmak, durdurmak', ad olarak da 'uyuma odası; hükümdar mezarı' anlamlarındadır (GDHCD: 1053). Eski Çince de ise 寢 yazımıyla *ts'ijəm* (Karlgren 1987: 159), (Karlgren 1997: 289) ya da *ts^him* (Pulleyblank 1991: 255) biçiminde telaffuz edilir.

Eski Türk halklarıyla Çin'deki çeşitli hanedanlıklarda defin törenleri, mezar kültürleri aynı olmadığı için yani Türklerde, Çinlilerin anladığı biçimde bir mezar kültürü bulunmamasından dolayı bu kelime bu yazıtta gelinceye ka-

dar Türkçede görülmemiştir. Bu nedenle de yazıtın yazıcısı *sın* sözcüğünü zorunlu kullanmıştır, çünkü o dönem Türkçesinde ‘mezar, kabir’ anlamında sözcük bulunmamaktadır. Herhâlde Türklerin *kurgan* (*korgan?*)’ı ile Çinlilerin anladığı mânâda mezar, kabir aynı mânâda olmamalıdır ki *sın* sözcüğü tercih edilmiştir. Bizce yazıtın yazıcısı *kurgan* (*korgan?*) ile *sın*’ın farkını bilmektedir.

4. Sonuç

Yeni bulunan Xi’an Yazıtı, 17 satırdan oluşmakta ise de her satırda bir iki sözcük bulunmaktadır. Bütün satırlar yan yana yazıldığında 2–3 satır edilecek kadar kısa bir metindir. Ancak bu yazıtın bizce sayılamayacak kadar önemi çoktur. Örneğin, Uygurların şeceresinin bir bölümünün verilmiş olması, daha önce tanıklanmayan sözcüklerin bulunması, ilk mezar taşı olması, iki dilli olması vs.

Bizce bu yazıtın, Türkçenin tarihî söz varlığına yaptığı en büyük katkılardan birisi, *sın* ‘mezar, kabir’ sözcüğüdür. Bu yazıtta geçen *sın* sözcüğünün art ünlülü yazılmış olması, Tariat yazıtındaki *sinläg* okuyuşunun ve dolayısıyla da *sın* biçiminde okunan sözcüğün doğru biçiminin *sın* ile ilk kez Xi’an Yazıtı’nda tanıklandığını görmemize imkân vermiş olmaktadır.

5. Kısaltmalar ve Kaynaklar

- ALYILMAZ, Cengiz, “Karı Çor Tigin Yazıtı”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c. 2/2, 2013: 1–61.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. Ankara, 1991: Türk Dil Kurumu.
- ARİZ, Erkin – Erhan Aydın, “Henzuçe – Qedimki Türkçe “Qarı Çor Tekin Qebre Teşi” Üstide Yengi Tetqiqat”. *Xinjiang Üniversitesi İlmîy Jurnili* (Pelsepe – İçtimayı Pen Kısmı), c. 35/2, 2014a: 65–79.
- ARİZ, Erkin – Erhan Aydın, *Qedimki Türk Yeziqidiki Taş Pütükler*. Ürümqi, 2014c: Şincang Helq Neşriyatı.
- AYDIN, Erhan, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya, 2011: Kömen.
- _____ - Erkin Ariz, “Xi’an Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırmalar”. *Bilig*, c. 71, 2014b: 65–80.
- BERTA, Árpád, *Szavaimat jól halljátok... A Türk és Uygur Rovásírášos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged, 2004: Jate.
- ED: Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972: Oxford University.
- GDHCD: 编写组, 古代汉语词典 *Gudai Hanyu cidian / Eski Çincenin Sözlüğü*. Pekin, 2000.
- GILES, Herbert A., *A Chinese-English Dictionary*. Shanghai, 1892.

- KARLIGREN, Bernhard 高本汉, *Compendium of Phonetics in Ancient and Archaic Chinese* / 《中上古汉语音韵纲要》 / *Zhongshanggu Hanyu yinyun gangyao*. Çinceye çev.: Nie Hongyin 聂鸿音, Jinan, 1987.
- 高本汉, *Grammatica Serica* / 《汉文典》 / *Hanwendian*. Çinceye çev.: Pan Wuyun 潘悟云, Yang Jianqiao 杨剑桥, Chen Zhongye 陈重业, Zhang Hongming 张洪明, Shanghai, 1997.
- KATAYAMA, Akio, “Tariat Inscription”. T. Moriyasu – A. Ochir (eds.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Osaka, 1999, 168–176.
- KLYAŞTORNIY, S. G., “The Terkhin Inscription”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 36/1–3, 1982: 335–366.
- LUO XİN 罗新, “Karı Çor Tigin Yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin’in Şeceresi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c. 2/2, 2013: 62–78.
- MERT, Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara, 2009: Belen.
- ÖLMEZ, Mehmet, “Türkiye’deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 19, 2009: 223–304.
- “Ermenice ‘Torun’un Türkçesi Var mıydı?”, *Derin Tarih*, c. 15, 2013a : 88–89.
- *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları* (Yenilenmiş İkinci Baskı). Ankara, 2013b: BilgeSu.
- PULLEYBLANK, E. G., *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver, 1991: UBC Press.
- RYBATZKI, Volker – Wu Kuosheng: Preliminary decipherment of a recently discovered Runic epitaph from Xi’an (China). (Yayımlanmamış sunum).
- / 芮跋辞、吴国圣, 西安新发现唐代葛啜王子古突厥鲁尼文墓志之解读研究“Xi’an xin faxian Tangdai Gechuo Wangzi gu Tujue luniwen muzhi zhi jiedu yanjiu” [“Xi’an’de Yeni Bulunan Tang Dönemine Ait Karı Çor Tegin Mezar Taşının Eski Türkçe Bölümü Üzerine Okuma Çalışması”]. *唐研究 Tang yanjiu*, c. 19, 2013: 419–435.
- “An Old Turkic Epitaph in Runic Script from Xi’an (China): The Epitaph of Qarī çor tegin”. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 164/1, 2014: 115–128.
- ŞİRİN User, Hatice, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya, 2009: Kömen.
- TEKİN, Talat, “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”. *Belleten*, c. 66/184, 1983: 795–838.
- “Notes on Old Turkic Word Formation”. *Central Asiatic Journal*, c. 38, 1994: 244–281.
- “Notes on Some Chinese Loanwords in Old Turkic”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 7, 1997: 165–173.
- ZHANG Tieshan 张铁山, 故回鹘葛啜王子之突厥如尼文考释“Gu Huihu Gechuo Wangzi zhi Tujue Runiwen kaoshi” [Karı Çor Tegin Mezar Taşının Türk Runic Yazılı Bölümü Üzerinde İnceleme]. *西域研究 Xiyu yanjiu*, c. 2013/4, 2013: 74 – 80.
- http://blog.sina.com.cn/s/blog_4b6988a70102e0qs.html (Erişim: 22.09.2013).